

”..., we bevonden ons plotseling (ik weet niet hoe) op een uitzonderlijk hoge toren, zodat ik de wolken scheen te raken. Van deze toren naar beneden kijkend, zag ik een stad, prachtig in haar verschijning, schitterend, en geweldig uitgestrekt, maar niet zo groot dat ik haar eind en grenzen niet alom kon onderscheiden. De stad vormde een cirkel, en was omringd met muren en wallen, maar in plaats van grachten, gaapte er een droefgeestige afgrond, in alle opzichten grenzeloos en bodemloos. Alleen boven de stad scheen licht, terwijl het buiten de muren pikdonker was. De stad zelf, zoals ik bemerkte, was verdeeld in ontelbare straten, pleinen, huizen en gebouwen, zowel grote als kleine. Het krioelde er van de mensen alsof het insecten waren. Naar het oosten zag ik een poort, van waaruit een laan naar een andere poort liep die op het westen was gericht. De tweede poort kwam uit op de straten van de stad. Ik telde zes hoofdstraten, die, parallel aan elkaar, van oost naar west liepen. In het midden van deze straten was een erg grote open ruimte of marktplaats. Het meest westelijk stond een hoog verheven luisterrijk kasteel op een steile en rotsachtige hoogte, waarnaar de inwoners van de stad geregeld opkeken... Maar één ding beviel mij niet, namelijk dat de straten op vele plaatsen in elkaar overliepen. Het leek erop dat dit tot verwarring kon leiden en op verdwalen uit kon lopen. Daar kwam nog bij dat ik de wereld, ..., tastbaar voelde bewegen en in een cirkel voelde draaien, totdat ik bang was door duizeligheid overweldigd te worden! Want waar ik maar even mijn blik op richtte scheen alles tot het kleinste stofje toe voor mijn ogen te dansen. Bovendien was de lucht gevuld met bonzende, opvallende, schuivende, fluisterende en schreeuwende geluiden.”

(COMENIUS, 1631)

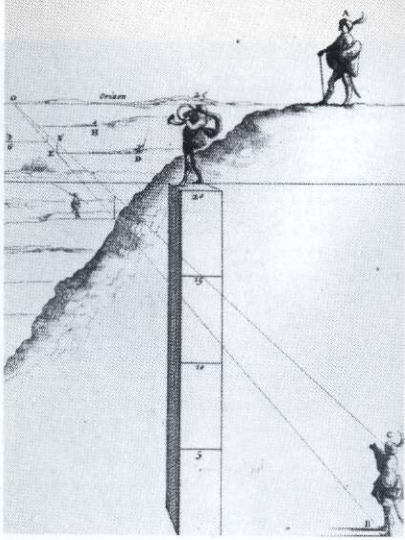
Hein Oostveen

Dierbaar doolhof

In alle rust nam ik deze metafoor van een vroeg barokke stad nog eens door. Het licht tegenover de duisternis. Het oog aangetast in zijn verheven alziende positie. De muren en wallen van de stad als de horizon van de wereld: de laatste barrière opgeworpen tegen een immens leeg universum. Als een donkere, gapende, bodemloze afgrond ligt het universum op de levenden te wachten. Het zendt zijn dreigende schaduw vooruit, de stad raakt in verwarring. De wereld wordt in gang gezet, niet door een goddelijke eerste beweging, maar door het voltrekken van een bijna apocalyptische daad. De wereld verliest haar plaats en tijd, haar verleden en toekomst. Het heden vindt overal plaats zonder ergens een plek, een wanneer, een houvast aan te treffen. De draaiing van de wereld ontstaat niet uit het samenvallen van micro- en macrocosmos, zij vormt niet de aanzet tot een jubelende tocht door het universum. De draaiing zet niet het rad van fortuin in beweging maar vormt de aanzet tot de versmelting met de diepe afgrond, de opname in het volledige niets; of zij voert de pelgrim, die dit alles ondergaat, ter helle gezien het ondermaanse lawaai dat hem tegemoet komt. Het oog ziet zich verplicht de verheven positie op te geven, zich onder de dingen te begeven, om meegevoerd te worden in de ruimtevlucht die de Barok onderneemt.

afb. 1. Het mozaïek (G. Doré)

afb. 2. De bepaling van de hoogte van verwijderde figuren. (R. Dubreuil, 1642)

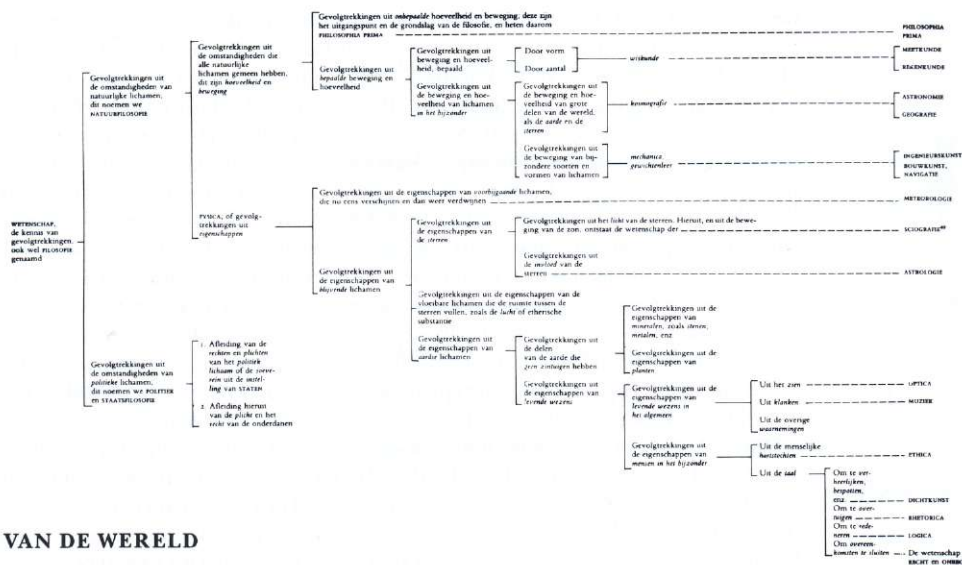
* De titel is ontleend aan R. Sheckley. *Dierbaar Doolhof*. Utrecht, Bruna, 1972.

1. R. Sheckley. *Dierbaar Doolhof*. Utrecht, Bruna, 1972, blz.11.
2. Idem, blz.11-12.
3. Zie F. Rabelais. *Gargantua en Pantagruel*. Amsterdam, Arbeiderspers, 1980, blz.771.
4. Zie B. Pascal. *Gedachten*. Utrecht, Bijleveld, 1963, nr. 72, blz.23.
5. Zie R. Descartes. *Over de methode*. Meppel, Boom, 1977, blz.51 e.v.
6. Zie W. Müller. *Die Heilige Stadt*. Stuttgart, Kohlhammer, 1961, blz.112-113 en 202-203.

DE GIDS

Plotseling werd mijn gedachtengang onderbroken door ... "een donderslag, gevolgd door een bliksemflits. Daar dit midden in de kamer gebeurde ging ik met een ruk overeind zitten en greep zonder duidelijke redenen naar mijn keel. De donder rommelde nog enkele seconden door en werd toen vervangen door klaren geschal."¹ Jaap Drupsteen met Belcampo, dacht ik, of kapitein Rob met zijn trouwe hond Skip, aangekondigd voor zij uit hun omlijsting springen om de schrijver tot andere gedachten te brengen. "Het klaren geschal hield op en werd vervangen door de snerpande tonen van een doedelzak. Nadat het opnieuw gebliksemd had verscheen er midden in de schittering een klein vierkant mannetje ... Afgezien van het feit dat hij geen oren bezat, was zijn uiterlijk verder normaal te noemen. Hij deed een paar stappen naar voren, bleef toen staan en plukte vervolgens uit de lege ruimte een perkamente rol, ... 'Gegroet! ... Wij zijn gekomen als een toevallige reactie op een onuitsprekelijk verlangen', sprak de vreemdeling. 'Namelijk het uwe. Het leven gaat voort. Doe open de poort!' ... 'Wat heeft dit in godsnaam allemaal te betekenen?' (zei ik) ... 'Wie bent u?' ... Zijn glimlach verdween. 'De verknipte warhoofden', mompelde hij tot zichzelf. 'Daar hebben ze me weer het verkeerde procédé toegepast! ... De vreemdeling drukte zijn vingers tegen zijn hoofd ... alsof hij een heel kleine piano bespeelde. Onmiddellijk daarop veranderde hij in een korte, gezette man in een kreukelig handelsreizigerskostuum. Hij droeg een volgepropte aktentas, een paraplu, een wandelstok, een tijdschrift en een krant."² "Zoals ik u al zei, ben ik gekomen als een toevallige reactie op uw onuitsprekelijk verlangen. U kunt mij kneden zoals het u uitkomt. U kunt mij van alle attributen voorzien die u aanstaan. Ik ben flexibel. Ik ben de ambtenaar, accountant of loopjongen. Of de filosoof zo u wilt; uw lantaarn, uw gids in de duisternis. Velen heb ik reeds begeleid op hun onnavolgbare speurtochten. Zo begeleidde ik Hermes Trismegistus als Esculaap. Zo was ik de steun en toeverlaat voor Plato als Dio van Syracus op Sicilië en toen deze stierf was ik Xenocrates voor hem³. Evenzo begeleidde ik Comenius op zijn zoektocht naar het ware leven en naar de ware God maar hij ontdekte mijn valse aard hetgeen natuurlijk de bedoeling was. En eens was ik de draad van Ariadne maar dat was toen. Zal ik mij uitstrekken tot een tableau u aldus een overzicht gevend? Ik ben de kunstenaar en de ingenieur. U geeft mij het materiaal en ik brouw u een verhaal. Of vertel mij van uw doeleinden en motieven en ik ontwerp een schema, waar naar u uw onderzoek kunt richten. Kortom ik zal uw gids zijn." "Ik was natuurlijk totaal overrompeld maar voelde wel dat ik snel een beslissing zou moeten nemen. De aangeboden kans en de manier waarop dit allemaal gebeurde, leek te mooi om aan mij voorbij te laten gaan. Dus stemde ik volmondig toe. "Maar waar wilt u de aandacht op richten?", vroeg hij. "Op de positie die de stad in de uitgebreidheid inneemt," antwoordde ik. "Maar mijnheer, niet elke stad zal zich daar veel aan gelegen laten liggen; er zijn zoveel steden. Ik zou zeggen dat er net zoveel steden als mensen zijn. Ieder heeft zijn eigen kijk op de stad - de één kijkt omhoog, de ander omlaag - en dit dan weer verdrie-, vervier, of vertienvoudigd. Want wie heeft er aan één genoeg? Een andere stemming, een andere stad. We komen zo op een oneindige hoeveelheid steden uit. En waarom niet, Bruno heeft het over een oneindig aantal werelden en Pascal ziet in het kleinste stofje alweer een nieuw universum opduiken. Gaat u maar na, ik kan er zo al een grote hoeveelheid opnoemen: steden die dichtbij liggen of juist veraf, steden waar je nooit komt en die waar je nooit meer vanaf raakt. Steden die niet door Descartes genoemd zijn; dat zijn er zo al een oneindig aantal. Droomsteden en bestaande steden, steden waar je alles en waar je niets kunt kopen; hoge en lage steden, boven- en ondergrondse steden. En natuurlijk de haven-, rivier- en handelssteden; de steden van de hoop en die van de wanhoop, van de destructie en van de opbouw." "Het is nogal chaotisch en willekeurig," onderbrak ik hem, "en het lijkt mij dat vele van deze steden elkaar overlappen." "Precies", zei hij, "het is één en al chaos, angst en leegte. Men dobbert in een grote zee en trachtte vergeefs ergens houvast te vinden. De aarde is uit het middelpunt van het heelal gestoten en drijft verloren rond in een immens universum. De mens is geen spiegel meer van de kosmos, maar staat op de grens van het oneindig grote en het oneindig kleine en wordt geconfronteerd met de gapende afgrond van de immense leegte. Lees uw Klassieken er maar op na."⁴ "Maar u kunt toch niet ontkennen dat er orde en regelmaat heerst", zei ik, "uiteindelijk gaat het leven gewoon door." "Juist omdat er chaos is, is er orde," beet hij terug, "voor Descartes is de oude stad grillig - u zou zelfs kunnen zeggen barok - omdat deze niet voldoet aan zijn regelmaat⁵. Voor de bewoners was die stad hun middelpunt. Hier vonden zij op de kruising van de wegen hun steen van het recht⁶ en hun kerk die toegang verleende tot die andere, hemelse stad. Ah, de hemelse steden, die had ik nog niet genoemd." "Maar waar komt die ordening dan vandaan?", vroeg ik. "Uit het niets natuurlijk", antwoordde hij, "of noem het twijfel, zinsbegoocheling of droom. Of noem het de evidentie, het maakt niet uit zolang u het maar een naam geeft. Maar laat me nu mijn plichten als gids vervullen." Hij knipte met zijn vingers en we bevonden ons aan de voet van een grote heuvel.

afb. 3. Schema der wetenschap (T. Hobbes, 1651)

DE MUREN VAN DE WERELD

Bovenop de heuvel zagen wij een vage figuur, die bij het naderen langzaam gestalte begon aan te nemen. Al het vage was geheel verdwenen toen wij hem goed konden opnemen. Hij had een brede kop met doordringende ogen, een haviksneus en een woeste haardos. "Als de sterren gunstig staan", begon hij gelijk, "zullen we hier op deze afgevlakte heuveltop de tempel bouwen⁷. Met een koepel zal ik hem bekronen en het gewelf van de koepel zal ik doen schitteren van de edelstenen, die de sterren voorstellen, allen volgens hun juiste stand. Daaronder komt het altaar voorzien van een bol die de hemel en een bol die de aarde voorstelt. Daaromheen een muur, gewelfd om vaste zetels te verkrijgen, zodanig uitgevoerd dat de koepel vanuit de zetels gedragen lijkt te worden. Achter de muur komt een zuilengang van waaruit men op de stad neer kan kijken. Zeven lampen zullen van de koepel naar beneden hangen; de zeven lampen van de zeven planeten voorzien van het eeuwige licht. En onder de vaan die ik boven op de koepel plaats, zal ik het boek van de wedervervulling van de stad Adocentyn plaatsen. Dit zal het geluk uitstralen en de uiteindelijke wederkeer van het Gouden Tijdperk bewerkstelligen. Zo zal de profectie in vervulling gaan, de Goden zullen in alle ere hersteld worden, hun plaats in de stad innemen en het gehele ras van de sterfelijke mens zal toestromen⁸. Hier zullen de kinderen onder een goed gesternte geboren worden. Ik zal ze langs de binnen- en de buitenkanten van zes van de zeven muren voeren die ik in ringen rond de tempel zal bouwen. Maar eerst leid ik ze langs de buitenkant van de tempel, waarop ze de sterrenbeelden kunnen aanschouwen, daarna volgt de binnenste muur die aan de binnenkant is voorzien van mathematische figuren en ze zullen de regels van de mathematica leren kennen. Dan leid ik ze langs de buitenkant en zal het zijn alsof ze de gehele aarde overtrekken en deelnemen aan de wetten en gebruiken van haar bewoners. Langs de tweede muur zullen zij de mineralen en metalen, het water en de hagel, de donder en de bliksem leren kennen. De bomen en de kruiden, hun nut en geneeskracht, hun heil zullen zij langs de derde muur ervaren, tenminste aan de binnenkant. Aan de buitenkant zijn de waterdieren met hun gewoonten in hun hemelse tekens afgebeeld. Ik zal ze bij de vierde muur in verrukking brengen door de vele vogels die daar in al hun pracht zijn afgebeeld, evenzo bij de vijfde muur die ik voor de vele landdieren heb bestemd. Wat zullen zij de vele prachtige paarden bewonderen. Het laatste is bewaard voor de ernstige dingen des levens. Maar ook dit kan spelenderwijs want welk kind zal geen bewondering hebben, eerst voor alle mechanieken en hun uitvinders die hier zo aanschouwelijk worden uitgesteld; en uiteindelijk voor onze wetgevers en grote mannen: Mozes, Osiris, Jupiter, Mercurius en Jezus met de twaalf apostelen. En eerst later als zij oud en wijs genoeg zijn, zullen zij de tempel betreden om alles wat zich reeds in hun hoofden heeft vastgenesteld nog eens in één oogopslag in de koepel en het altaar te zien samengebald."

7. Onderstaand verhaal is gebaseerd op: T. Campanella. *Sonnenstaat*. In: Der utopische Staat. Hamburg, Rowohlt Verlag, 1960, blz. 111-169.
8. Zie F.A. Yates, *Giordano Bruno and the hermetic tradition*. London, Routledge and Kegan Paul Ltd, 1964, blz. 376, 391 en 55-56.
9. F. Rabelais, *ibid.*, blz. 771.
10. Idem, blz. 738.
11. Idem, blz. 739.
12. Idem, blz. 748.
13. Idem, blz. 757.

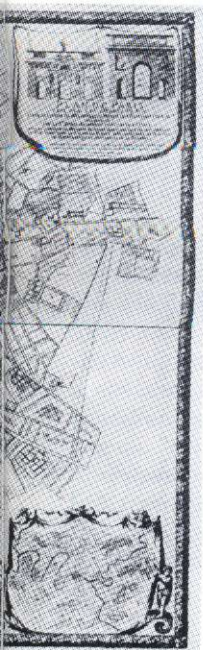

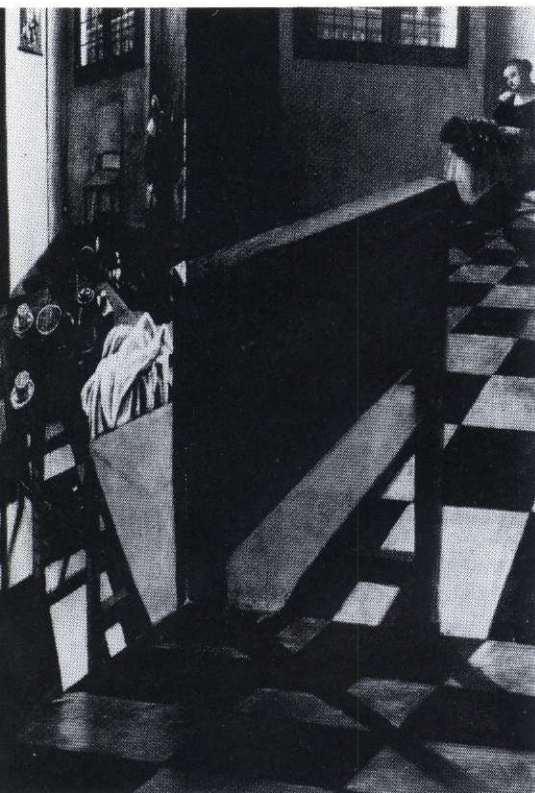
Zicht op Besançon (D. Marot)

HET MOZAIEK

Op de terugweg kwamen we aan de voet van de heuvel een merkwaardig gezelschap tegen waaronder een man met een reuzengestalte, die zich Pantagruel noemde en een vrouw met een lantaarn op haar hoofd. De dame met de lantaarn wenkte naar ons en riep ons toe: "Heren, volgt ons en aanschouw de wonderbaarlijkheden, de mirakelen die de onderwereld u te bieden heeft. Hetgeen u zojuist gezien heeft is slechts een flauwe afspiegeling van wat u onder de aarde geboden wordt. Want, vraag ik u: 'Wat is er geworden van de kunst, eertijds door de wijze Prometheus uitgedacht om de bliksem en het hemelvuur uit het luchtruim op te roepen? Gij, voorzeker, hebt haar verloren doen gaan, uw halfroed is zij ontvlucht: hier onder de aarde wordt zij toegepast. En ten onrechte ontzet het u somwijlen steden door het etherisch vuur te zien afbranden en verteren; en onwetend zijt gij ervan hoe, door wie en waaruit dit ijselijk spektakel dat ons echter vertrouwd en tot nut is, voor uw aangezicht werd afgestoken. Uwe wijsgeren die zich beklagen dat alle dingen door de ouden zijn opgetekend en dat hun niets nieuws te ontdekken is gelaten, hebben ontwijfelbaar ongelijk. Hetgeen van de hemel u verschijnt en gij fenomenen noemt, hetgeen de aarde voor u uitstalt, hetgeen de zee en alle wateren bevatten, is niet te vergelijken bij wat in de aarde verborgen is.'" ⁹ Hoewel wij ons niet konden vereenzelvigen met de wijsgeren waarover zij sprak, waren wij wel niet weinig verrast door deze wervende woorden en zeer benieuwd naar de zo geroemde attracties. "Alzo daalden wij onder de aarde af, door een met gips bepleisterd poortje, dat aan de buitenkant barbaars beschilderd was met een dans van vrouwen en saters in het gevolg van de oude Silenus die lachend op zijn ezel zat." ¹⁰ Vele treden gleden achter ons weg, steeds dieper drongen wij tot in de Aarde door en het werd ons zwaar te moede. Ons Lantaarntje doorbrak ons gepeins en vroeg ons naar het aantal reeds gepasseerde trappen. Na enig rekenwerk kwam Pantagruel uiteindelijk op honderd uit. Zij sprak daarop: "Voeg daarbij, ..., het eerste kubieke getal, dat is acht: aan het eind van dit noodlotsgetal zullen we de deur van de tempel vinden. En merk hierbij wijselijk op, dat dit de ware psychogonie van Plato is, zo befaamd bij de academici en zo zelden begrepen: waarvan de helft verkregen wordt door de eenheid te voegen bij de eerste twee der hele getallen, der vierkanten en der derde machten." ¹¹ Deze onderbreking was aan één van ons echter geheel verspeeld. Hij waande zich reeds ter helle gevoerd, temeer daar hij meende Cerberus te horen blaffen. Maar hij werd door allen gerustgesteld. En zo kwamen wij aan een grote, hoge deur, die na ontsloten te zijn, geheel vanzelf open draaide. Hoewel Pantagruel hier, na enig onderzoek verricht te hebben, het werk van een magneet in zag. Achter deze deur ontwaarden wij een tempel voorzien - zo werd ons verzekerd - van eeuwig licht, stromend uit vier kleine en één grote lamp. Daaronder bevond zich een fontein met een zevenhoekige ombouw voorzien van zeven pilaren, achtereenvolgens uitgevoerd in saffier, hyacint, diamant, robijn, smaragd, agaath en doorschijnend seleniet. Daarboven stonden de beelden van de zeven planeten: Saturnus, Jupiter, Phoebus, Mars, Venus, Mercurius en uiteindelijk Luna in zilver met een windhond naast zich. In onze hoofden weerklonk een hemels concert van het water dat uit de fontein stroomde en in gang werd gezet door een slakkehuisvormige figuur. Maar oh wonder, toen onze blik naar beneden gleed doemde onder ons een wonder-schone mozaïek op. Wij zagen Bacchus die "in slagorde optrok en gezeten was in een schitterend schone strijddar... In zijn gevolg dolle woeste, razende vrouwmensen, omgord, ..., met levende draken en slangen, en met haren wapperend in de wind, en over het hoofd afhangende wingerdranken: gekleed in herte- en reëvellen." ¹² Gelijk waanden wij ons reuzen boven al die onder ons krioelende figuurtjes. Haastig verplaatsten wij onze voeten om niet aan massamoord schuldig te zijn (afb. 1). Slechts een gerichte blik deed de vele figuren bevriezen die gelijk daarop, zodra wij onze blik even lieten verglijden, in elkaar overvloeiden. Opnieuw versteenden zij en opnieuw liepen zij in elkaar over als in een constante transmutatie der dingen om uiteindelijk te vervloeien met het zweet dat uit dit turbulente gekrioel ten hemel scheen op te stijgen en ons gelaat verhitte. Moeizaam maakten wij ons los van deze betovering om in onze dagelijkse gedaante terug te keren. Welk één vaardigheid, meer dan een Zeuxis waardig. Welk één trompe-l'oeil! Of werd ons hier werkelijk zicht gegeven op een andere, turbulente wereld die is, is geweest of nog komen moest; van ons slechts gescheiden door een onzichtbare maar harde laag? Was dit de verloren wereld waarin water, aarde, vuur en lucht constant in elkaar overvloeiden en steeds tot rust trachten te komen, zonder deze nochtans ooit te bereiken? Eerst nu drongen de eerder tot ons gesproken woorden tot mij door: "Uw wijsgeren ontkennen dat door de macht van figuren beweging verwekt wordt: hoor toe en aanschouw het tegendeel. Door niets anders dan de slakkehuisvormige figuur die gij in tweeën uiteen ziet wijken alsmede een vijfvoudige uitstulping, die bij iedere inwendige tegenstand in beweging komt... wordt deze sacrale fontein tot vloeien gebracht en daardoor tevens tot zulk een harmonie, dat zij tot de zee uwer wereld opwelt." ¹³ Als deze macht dan al bestond, waren wij dan werkelijk al die trappen afgedaald, waren wij dan werkelijk in die luisterrijke tempel terecht gekomen? Of was er slechts sprake van een zinsbegoocheling, een theater van de illusie waarin de psychogonie van Plato, de strijd van Bacchus en de metamorfose van zinnebeeld werd?

afb. 4. Kaart van Parijs in 1675 door Blondel en Bullet.

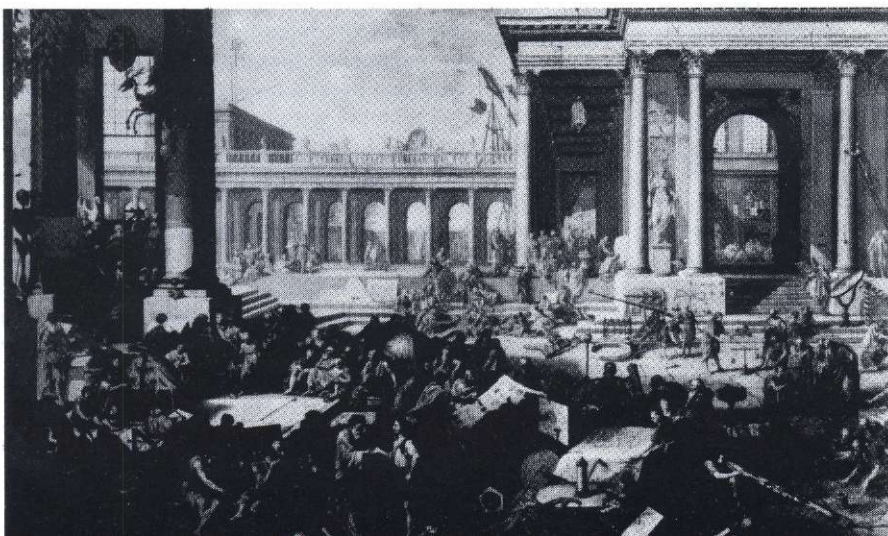

afb. 7. Detail van een perspectiefkast
(Delftse School, c.1670)

Nog voor ik mij daarover kon beraden, stond ik alweer op een uitgestrekte vlakte en werd ik aan mijn jas getrokken door iemand die mij toevoegde: "Heer, kom terug op Aarde, wat u heeft meegemaakt is slechts een droom over vervlogen tijden. U waant uzelf een Camillo, niet verwonderlijk daar Rabelais zijn tijdgenoot is¹⁴. Zij het dat Rabelais werkt met de fascinatie van de perspectief, die u in zijn reliefwerking opneemt en doet huiveren voor de zo ontstane afgrond. Hier geen wederkerigheid, hier spiegelt de arena zich niet in het oog, hier wordt u niet in het Al ingewijd maar wordt u op verdeckte wijze de leegte voorgetoverd die u uiteindelijk zal verzwelgen. Eens weerspiegelde de Aarde de Hemel en kon men in het menselijke gelaat de tocht der sterren vervolgen, de Wereld rolde om zichzelf heen. Nu rest ons slechts de fascinatie over dit alles hetgeen ons doet duizelen. Hieraan moet een einde worden gemaakt. Zo niet dan komt alles in een draaikolk terecht om in het niets opgezogen te worden. Geen macht ter wereld vermag dit alles nog bijeen te houden, slechts de vage fluistering resteert. Wij moeten alles uiteen halen en opnieuw ordenen om onze gedachte tot rust te brengen. We zullen de dingen een nieuwe plaats toe moeten wijzen. Van plek tot plek moeten wij gaan, steeds onze stap inhoudend, steeds onze blik concentrerend op het enkele, daarna op het samengestelde enzovoorts. Heel deze gekromde aarde moeten we in al zijn platheid uiteen leggen en in haar reliëf, in heel haar uitgebreidheid, haar lengte, diepte, hoogte en breedte bestuderen. Kijk om u heen; iedereen beijvert zich om mijn woorden waar te maken."

En inderdaad, overal op de vlakte verspreid en tegen de verderop gelegen heuvels zagen we meerdere groepjes of een enkeling aan het werk. De gids floot op zijn vingers. Er verscheen een weg, die ons hartelijk begroette en ons verzocht plaats te nemen¹⁵. Een man kwam aanrennen, en schreeuwde ons toe ons de weg te willen wijzen. Maar de Weg negeerde hem, mompelde iets als "amateurs" en stoof er met ons vandoor. Het eerste groepje dat we goed konden bekijken keek geconcentreerd naar de grond. De één stond op een verhoging, de ander op de grond en de derde was erbij gaan zitten. Zij hielden vier draden bij hun oog, die naar een plek op de grond leidden, alsof zij bang waren dat hun blik afgeleid zou worden. De tonen van een jachthoorn lokte ons naar de heuvels. De gids meende hierin de Verrukkelijke Bergen van Christiaans Land te ontwaren, en zei: "Opnieuw heeft een pelgrim de Rivier van de Dood overschreden en wordt hij met deze klanken over gouden straten de paarden vesting van de Hemelse Stad ingeleid."¹⁶ Ik keek hiervan op, eerst nu vermoedend dat hij zich kon vergissen en zei bedachtzaam toen wij naderbij gekomen waren: "Kijk, daar op die kolom staat de man die het signaal gaf. Waarschijnlijk een teken voor de anderen verderop in de vlakte om hun plaats in te nemen. Zie hoe nu iedere positie en iedere hoogte van de figuren is vastgelegd door de twee hoofdlijnen met zijn vele zijtakken die naar de horizon lopen. Allen, of ze nu dichtbij of veraf, op de vlakte, op een heuvel of op de horizon staan, zijn door die lijnen met elkaar verbonden." (afb. 2). De gids verwaardigde zich niet mij te antwoorden en verzocht de Weg verder te gaan. Hij leidde ons langs de heuvels in de richting van een ruïne. Een oud en achteraf gelegen torentje stond nog overeind. In de boogvensters zagen we Aristoteles voor de logica, Pythagoras voor de muziek, Euklides voor de Geometrie en nog enkele anderen, maar allen waren zij ondergeschikt aan Petrus Lombardus die de theologie en de metafysica voor zijn rekening nam en boven in de toren was geplaatst. Een dame trachtte tevergeefs leerlingen te werven. Op enige afstand daarvan zagen we enkele personen druk aan het werk waarbij ze af en toe steels naar de toren keken. Zij trachtten, zoals zij zeiden, "door het aaneenrijgen van woorden en door plaatsing ervan in de ruimte de orde der wereld opnieuw op (te) bouwen."¹⁷ Een ander leek de toren omgegooid en vervangen te hebben door een overzicht waarin de oude wetenschappen terugkeerden aan de uiteinden van de vele vertakkingen (afb. 3). Wetenschap is, naar zijn zeggen, gebaseerd op de kennis van oorzaak en gevolg. Voor een onderverdeling moet men naast de eigenschappen der dingen, bijvoorbeeld of zij verschijnen dan wel verdwijnen, letten op de hoeveelheid en beweging en of deze bepaald dan wel onbe-

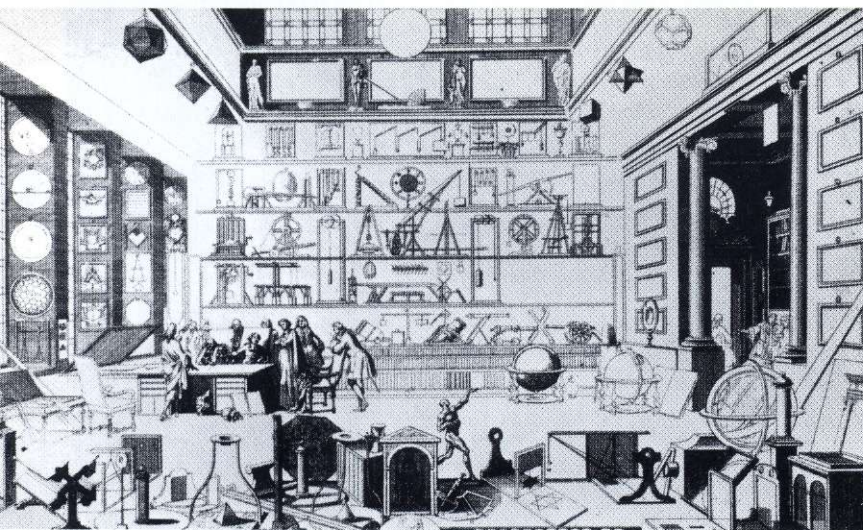
afb. 6. Académie des Sciences et des
Beaux-Arts (anoniem, c.1700)

afb. 5. Ontruiming van het plein voor het Louvre in 1755 (Demachy)

paald zijn. Ook zag ik iemand alle mogelijke ordeningspatronen in een tapijt met de vinger nalopen¹⁸. "Dat torentje moet tot het Kasteel van de Twijfel hebben behoord", volhardde de gids. "Het was een zekere Goed-Hart, die het Kasteel verwoestte en de reus die het bewaakte, doodde¹⁹. Als het allemaal klopt, dan moet het Huis van de Interpretatie aan de andere kant van het woud liggen." We trokken tussen het donkere woud en hoge dreigende bergen door en kwamen uit op een zompig moeras. De Weg had er echter geen enkele moeite mee en draaide langs de zoom van het woud het moeras over. "Daar ligt het", zei de gids. De aandacht van de Weg werd echter afgeleid door een doek dat net boven een verdwaalde en wat terzijde gelegen heuvel uitwapperde. Met een paardesprong snelde hij ernaar toe. Eén van ons trok aan een touw: het doek ging omhoog en onthulde een schitterend panorama op de in de diepte gelegen stad. We daalden de heuvel af en trokken door de poort van deze stad. Hierachter lag een groot plein in de vorm van een halve cirkel, vanwaaruit zes rechte straten de stad inliepen. Aan het eind van één van deze straten wachtte ons een grillig gebouwde stad. De huizen leken elkaar te bespringen, torenden hoog boven elkaar uit en bogen zich voorover om zo dicht mogelijk aan de straat te staan; elkaar elk stukje grond betwistend. De straten volgden schoksgewijs de grillen van de huizen; hier uitwijkend, daar haastig een overgebleven ruimte vullend, om direct daarna weer te versmallen. Daar waar de straten wat meer ruimte innamen konden we met enige moeite van pleinen spreken. Vroeger stonden hier de galg en het rad opgesteld zo vertelde men ons. Eerst aan de randen van dit net van smalle straten en op een eiland, gelegen in een rivier die de stad doorsneed, kwamen we geometrisch opgezette pleinen, omringd met uniforme gebouwen, tegen. Of ze nu driehoekig, vierkant, rond of achthoekig waren, allen waren zij georiënteerd op het beeld van een man te paard bovenop een hoge sokkel. Onderweg waren we meerdere figuren tegengekomen die een kaart in hun hand hielden met de plattegrond of een afbeelding van de stad. Zij vergeleken de kaart met hun omgeving, waarbij ik ze vaak met het hoofd zag knikken. Zij vertelden ons dat zij de ware stad in handen hadden. In het stadhuis van deze stad waren we al zo'n kaart tegengekomen. Naast een plattegrond van de stad hadden wij in de hoeken van die kaart afbeeldingen van de belangrijkste poorten en van de ligging van de stad in de wijde omtrek gezien (afb. 4). We hadden overigens bemerkt dat in de plattegrond brede lanen rond de stad waren afgebeeld die wij in het geheel niet waren tegengekomen²⁰. Midden in de stad aangekomen riep de gids plotseling uit: "Dit is het paleis van Apollyon, heerser van de Stad der Destructie, de man die Christiaan in de Vallei der Verontmoediging op zijn plichten als onderdaan wees en die hem tevergeefs trachtte van zijn pelgrimstocht naar de Hemelse Stad af te houden."²¹ We zagen een hele lange voorgevel en we kregen het vermoeden dat de koetsen hun snelheid aan de vele kolommen konden afmeten. Maar het bleef bij een vermoeden daar

14. Zie F.A. Yates, *The art of memory*. Middlesex, Penguin, 1978, blz.135 e.v.
15. F. Rabelais, *ibid.*, blz.713.
16. Zie J. Bunyan, *The pilgrim's progress*. Lodon, Oxford Univ. Press, 1967; oorspr. uitg. 1678 en 1684.
17. M. Foucault, *De woorden en de dingen*. Bilthoven, Ambo, 1973, blz.60.
18. Zie R. Descartes, *Regeln zur Leitung des Geistes*. In: R. Descartes, *Ausgewählte Schriften*. Leipzig, Reclam, 1980, blz.104.
19. Zie J. Bunyan, *ibid.*, blz....
20. Zie G. Bardet, *Naissance et méconnaissance de l'urbanisme*. Parijs, 1951, blz.202 e.v.
21. Zie J. Bunyan, *ibid.*, blz.55 e.v.

afb. 8. Natuurkundig kabinet (anoniem, c.1700)

de gevel van het paleis voor een groot deel afgeschermd werd door de ervoor liggende bebouwing (afb. 5). We waren vermoeid geraakt van de vele indrukken, het constant uitwijken voor de koetsen, de vele opstoppen enz. Alleen op de pleinen was het mogelijk rustig ons oog langs al de gelijkvormige gevels te laten verglijden daar zij aan het oog een bepaald ritme verschaften waarin het de indrukken kon verwerken. We verlieten de stad via de as van de tuin achter het paleis die tot ver in het landschap doorliep en ons uiteindelijk voerde naar het Huis van de Interpretatie. De Weg zette ons af aan de binnehof waar alle kunsten en wetenschappen verzameld leken (afb. 6)

DE HOF DER WETENSCHAP

Ik zag een eindeloze vermenging van mensen en werktuigen. Professoren, studenten en kinderen, astrologen en astronomen, chemici en metafysici, grammatici en geometrici, poëten en schilders, dialectici en fysici, politici en moralisten. Ook meende ik kooplui te zien, die "vingers spannen, yards, vaders, gewichten, maten, hefbomen, windlassen, katrollen en andere werktuigen te koop...aanboden."²² Iedereen kroop over, onder, boven en naast elkaar in groepjes van wisselende omvang. Ik zag de politici, militairen of architecten over stadsplattegronden gebogen. Ik zag anderen een perspectiefraam testen. Eén persoon zat wat verloren achteraf een lang plat schilderij van opzij te bekijken om zo het verborgen wonder te ontdekken. Ook stond er een op merkwaardige wijze van binnen beschilderde driehoekige kast (afb. 7). Op de ene kant van de kast zag ik een rugleuning, op de andere kant een zitting, en op de bodem zag ik de poten van een stoel. Om dit modernisme, dit anachronisme aan het oog van deze tijd te onttrekken - een grap van de gids, dacht ik - sloot ik de kast en begaf me naar een verder gelegen hal. Hier was sprake van enige ordening. De vele werktuigen waren netjes tegen de muur in vakken onderverdeeld. Stadsplattegronden waren keurig onder elkaar gerangschikt en de vele veelvlakken waren netjes langs het plafond gehangen (afb. 8). Maar de heren rond de tafel bleken een zwaar lopend meningsverschil te hebben over een aantal plannen van een stadje. Een vogelvluchtperspectief liet een groot centraal gelegen plein zien (afb. 9). In de plattegronden zag ik echter óf twee even grote pleinen, óf één plein waarbij de ander tot een entree tot de stad was omgevormd. "Eén vorst, één plein", sprak er één. Een ander zei: "Nee, de werkelijke macht ligt bij de kardinaal, het is zijn stad, geef hem dan ook zijn plein." "C'est affreux", klonk er tussendoor. "Maak er twee van en noem het ene Place Cardinale en het andere Place Royale." Enzovoorts²³. Buiten waren de gesprekken niet minder rumoerig geworden. Flarden van gesprekken drongen tot mij door; "Het lichaam komt in beweging door de aantrekkende en afstotende krachten die uitgaan van de indrukken die de objecten op ons uitoefenen."²⁴ "Als een gebouw geen kolommen, geen pilasters, geen architraven, geen friezen, geen kroonlijsten en dat wat het bijeen houdt heeft, kan men dan nog van een mooi stuk architectuur spreken?"²⁵ Maar mijn aandacht werd getrokken door een gat in de deur van de kast die ik gesloten had. Ik verwachtte nog steeds een verwrongen geheel te zien maar de brokstukken hadden zich als door een wonder tot één stoel aaneen gevoegd (afb. 10). Geschreeuw en gevloek leidde mij naar een hoek waar men een dispuut hield over de juistheid van de verschillende toepassingsregels voor het opzetten van het perspectief. Dit liep zo uit de hand dat men een nogal driftige man uit de hof moest zetten²⁶. Maar hij keerde al snel weer terug en schreeuwde: "Brand, de stad staat in brand." We holden naar buiten en snelden naar de onheilsplek toe, de rookwolken dreven ons tegemoet en verstikten ons zodat we ons maar weer in het gebouw terugtrokken. Velen om ons heen jammerden en meenden dat het einde der dagen was aangebroken. Anderen bogen zich reeds over een plan voor de

22. J.A. Comenius. *The labyrinth of the world and the paradise of the heart*. Michigan, Ann Arbor, 1972, blz.39; oorspr. uitg. 1631.

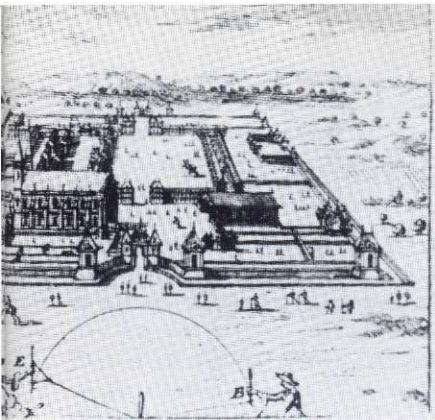
23. Zie P. Boudon. *Richelieu, ville nouvelle*. Parijs, Bordas, 1978, blz.41, 56-57 en 75-78.

24. Zie T. Hobbes. *Leviathan*. Meppel, Boom, 1985, blz.78 e.v.; oorspr. eng. uitg. 1651.

25. Ch. Perrault. *Parallèle des Anciens et des Modernes*, 1688, Vol. I, 2e dialoog, blz.126; gecit. in F. Fichet, *La théorie architecturale à l'âge classique*. Brussel, Mardega, 1979, blz.185.

26. Zie P. Descargues. *Perspektief*. Amsterdam, Landshof, 1976, blz.17-18.

27. Zie S.E. Rasmussen. *London, the unique city*. Cambridge, M.I.T. Press, 1974, blz.102 e.v.

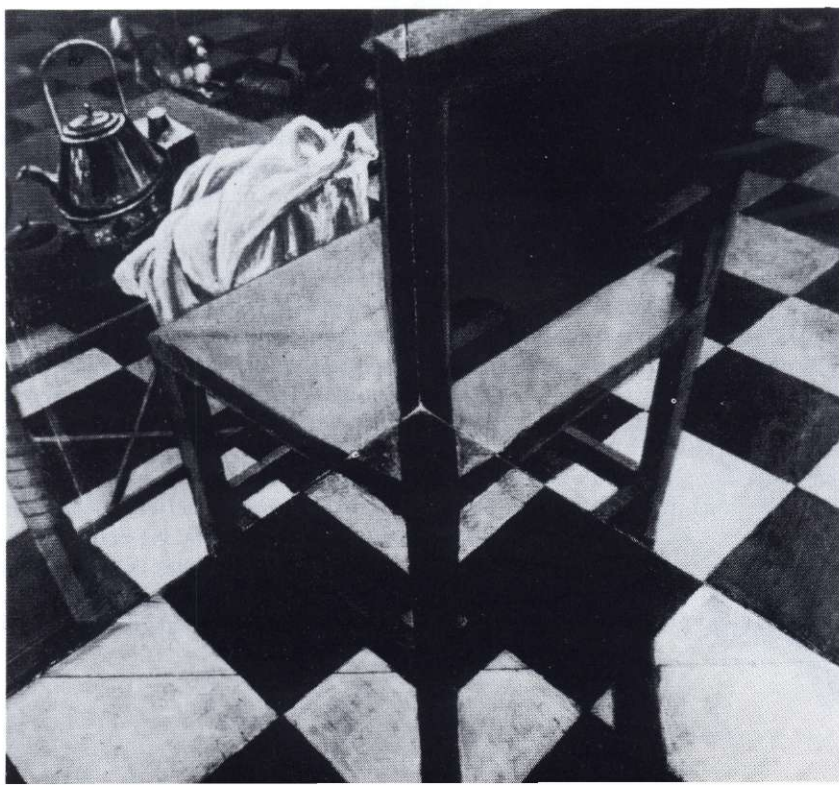

afb. 9. Vogelvluchtperspektief van Richelieu (I. Sylvestre)

wederopbouw die één van hen al kant en klaar bleek te hebben²⁷. De wirwar van straten was vervangen door een netwerk van rechte, haaks op elkaar staande straten. Schuin daar doorheen liepen enkele brede wegen naar de centraal gelegen pleinen van wat wel kleine stadjes leken die het netwerk omringden en radicaal-concentrisch waren opgezet. Van alle kanten feliciteerde men hem met zo'n uitzonderlijk helder plan. Men raakte er niet over uitgepraat hoe hij dit plan in zo'n korte tijd had kunnen samenstellen. Sommigen vonden dan ook dat er een luchtje aan zat. "Ik hoop niet", zei mijn gids tegen mij, "dat u er nu nog aan twijfelt dat we in het land van Christiaan zijn beland. Die afgebrande stad was duidelijk de Stad der Destructie. Ik vermoed zelfs dat we door een grillig lot de hele tijd al in dit land aanwezig waren. Wacht,..." hij rommelde wat in zijn aktentas en haalde de kaart van Christiaans land tevoorschijn (afb. 11). "Mijns inziens", zo vervolgde hij, "lag hier...", hij plantte zijn vinger op de plaats van de Hemelse Stad, "de eerste plek die wij aandeden, daarna zijn we via het met saters bepleisterde poortje ondergronds de Rivier van de Dood, die u hier ziet, gepasseerd, precies op het moment dat één van ons Cerberus hoorde blaffen. De tempel zelf lag vermoedelijk onder het Bet-overde Bos. Via het mozaïek kwamen we - en vraag mij niet hoe - op de Vlake van het Gemak. De rest is bekend." "Maar", zei ik, "dat zou betekenen dat het land sterk veranderd is. Naast imaginaire gebeurtenissen heeft het reële aspecten in zich opgenomen. Bevinden wij ons nu in de feitelijkheid van de allegorie of moeten we het reële allegorisch opvatten?" "Ik weet het niet", zei de gids, "wel weet ik dat deze kaart zelf al enigszins afwijkt van de tocht die Christiaan door het land aflegde. Het kan, dunkt mij, dan ook geen kwaad de allegorie een zetje te geven." Hij pakte de kaart en streepte de naam van de stad Stompzinnigheid door en verving deze door de naam Exactheid. "Deze naam ontleen ik aan de Carte du Tendre, het lijkt mij een goede aanvulling op de kaart van Christiaans land (afb. 12). Ondanks de naam schijnt het naar men zegt een plaats te zijn vol mysterie. Sommigen vinden haar onheilspellend, anderen verhelderend. Kom, wij hebben de Weg al te lang alleen gelaten." Zo zetten wij ons op weg naar de stad Exactheid.

DE ORDE EN DE DOOD

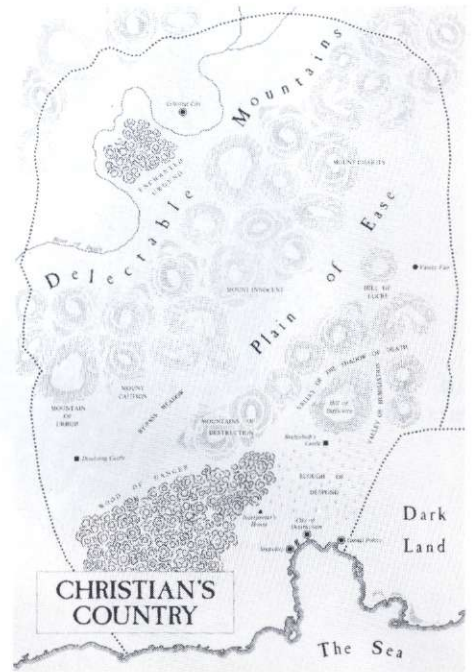
In de verte zagen we een donkere wolk op het land liggen. Binnen in deze wolk konden we vaag een lichte verhoging onderscheiden die geleidelijk aan overging in een hoge stervormige, aarden wal. In de duisternis volgden we op intuïtie van de Weg de contouren van de wal maar konden noch de stad, noch een toegang ertoe ontdekken tot er plotseling, bij iets wat misschien een zandpad genoemd zou kunnen worden, uit het donker een man opdook die ons nerveus wenkte. "Kom snel naar binnen", zei de man, "buiten wacht dood en verderf, binnen is het veilig." Via een steile opgang, een smalle brug en een klein poortje in een hoge muur, betraden we de stad (afb. 13). Achter ons en rond de gehele stad verhief zich een hoge muur. "Hier geen entree om de bezoekers waardig te ontvangen," zei de man, "maar zoveel mogelijk omwegen om de vijand te

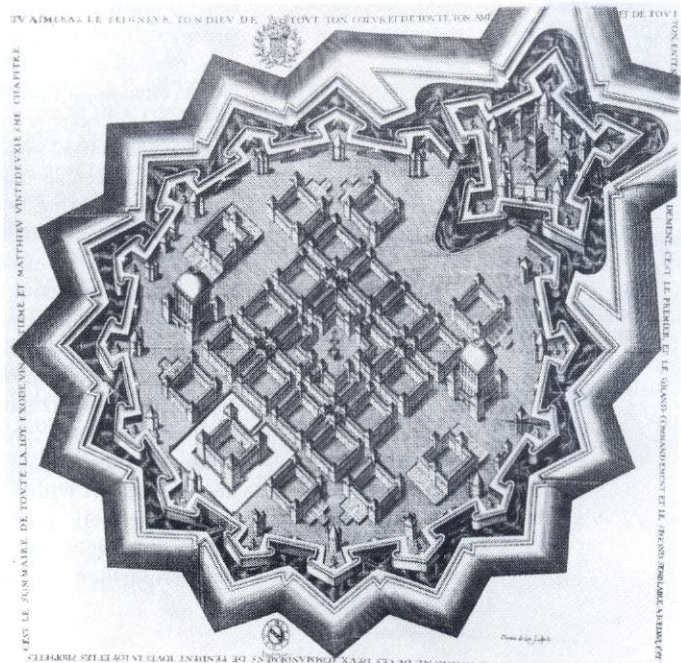
afb. 10. Detail van een perspectiefkast (Delftse School, c.1670)

punt van waaruit alles ontstond is verdwenen en volledig in het netwerk opgegaan. Dit herstel ik door het de naam te geven die het toekomst: middelpunt. Het bevindt zich midden op het centraal gelegen plein. Vanuit dit punt ontstond de orde; hier voltrekt zich de voorstelling. Het plein zal dan ook gewijd zijn aan het theater. Kijk, alsof ik het erom gedaan heb zijn wij nu op het plein aangekomen. Geniet nu van de voorstelling die ik u bereidde."

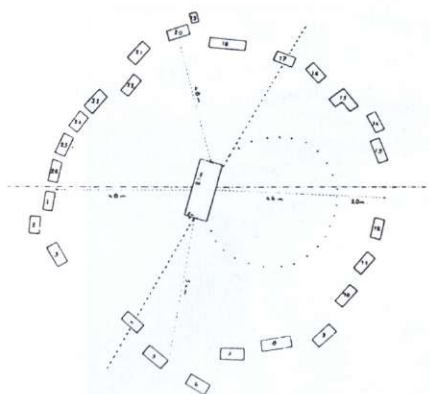
Op dat moment vond het rumoer zijn hoogtepunt. We waren niet alleen van een gevolg voorzien; ook kwamen er van alle kanten allerlei vreemde figuren het plein opstroomden. Ik zag dat "zij allen op verschillende manieren misvormd waren, niet enkel hun gezicht maar evenzeer hun lichamen. De meesten van hen waren met puisten bedekt, schurftig of melaats. Bovendien was er één met een zwijnelip, anderen met hondetanden of stierenhoorns of ezelsoren of drakenogen of een vossestaart of wolfsklauwen."³¹ Sommigen leken op de figuren die ik al eerder in het mozaïek tegen was gekomen. Zoals "een klein oud mannetje, verwijfd en steeds dronken, met een gezelschap van jonge kinkels, allen spiernaakt, aldoor dansend en zingend en met staarten en horens zoals jonge geiten hebben, mitsgaders... een aantal dolzinnige en uitgelaten vrouwen, die kalveren, hamels en ooien springlevend in stukken scheurden en hun vlees verslonden."³² "Maar ik zie hier monsters"³³, kreet de man uit. Hij hield zich al snel in omdat ze hem in de gaten kregen en grijnzend om hem heen begonnen te dansen. "Ik zie verwarring, desoriëntatie, vrolijkheid en verdriet," zei de gids, "misschien speelt de illusie u parten maar ik meende met een allegorie op het arbitraire van de orde van doen te hebben. Ik wilde u juist prijzen. Ik dacht dat u deze voorstelling speciaal voor ons liet opvoeren." "Dat is ook zo," antwoordde de man, "maar dit lijkt nergens op." Toch zag ik "dat ieder die in menigte rondliep een masker droeg maar wanneer hij alleen of met gelijken was dit afnam... en ik merkte op dat velen behendig waren in het manipuleren met hun maskers, ze snel af- en opzetten zodat zij in een ogenblik elk voorkomen konden aannemen dat aan hun behoefte voldeed."³⁴ Zij waren bijzonder vindingrijk in hun parodie. "Sommige van hen verzamelden rommel en verdeelden het onder elkaar; anderen rolden hout en stenen heen en weer of lichtten ze aan katrollen op om ze weer te laten zakken: weer anderen waren in de grond aan het spitten of vervoerden of droegen aarde van de ene naar de andere plaats; de rest werkte met bellen, spiegels, blaasbalgen, ratels en andere kleinoden. Sommigen speelden zelfs met hun eigen schaduw, maten deze, joegen deze achterna of grepen ernaar."³⁵ "Wat moet dit dan allemaal voorstellen," vroeg de man, "zijn dit niet enkel zinloze bezigheden?" "Wat is er zinloos aan?" wierp de gids tegen, "lijkt het niet alsof alle problemen als in een spiegel door menselijke vindingrijkheid worden opgelost? De één houdt zich met het één, de ander met iets anders bezig... Bemerkt overigens op welk een ordelijke manier alles wordt gedaan."³⁶ "Dat moet u toch aanspreken." De man antwoordde niet maar keek verbaasd toe hoe enkelen bezig waren midden op het plein een toren te bouwen. "In Godsnaam, is dit de toren van Babel?", kreet hij uit, "is er een grotere verwarring mogelijk?"³⁷ Maar ik gokte op de goede afloop van de bouw. Het bood de gelegenheid de stad van bovenaf te bekijken. Dit scheen de gids een goed plan. Terwijl wij wachtten tot wij de toren konden beklimmen, zagen we nog iemand die al dit leven teveel was: "...de Dood... door hen heensluipend en hen op luide toon waarschuwend zich te herinneren dat zij sterfelijk waren. Niettemin lette niemand op hem, men ging als tevoren door... Daarop trok hij zijn pijlen en schoot op hen in alle richtingen. Een man in de menigte, die was getroffen,... viel op de grond... Toen hij ophield met ademen, verzamelden enkelen zich al zingend rondom hem. Daarna aten, dronken en schreeuwden zij, ofschoon sommigen onder hen een beetje grijnsden. Dan paktten zij het lichaam, droegen het weg en gooiden het in de donkere afgrond die de wereld omringde."³⁸ "Ja," zei de gids, toen wij uiteindelijk op de toren stonden, "allen gaan dood. Zelfs zij die erin slaagen via het rad in het Kasteel van het Fortuin te komen. Hen wordt onsterfelijkheid beloofd, men schildert hun portret... kijk, dat rechthoekige ding, wat ze het lichaam achterna gooien, zal zijn al te vergankelijke onsterfelijkheid, zijn beeld, zijn."³⁹

afb. 11. Kaart van het land van Christiaan (naar G. Greenfield, 1980)

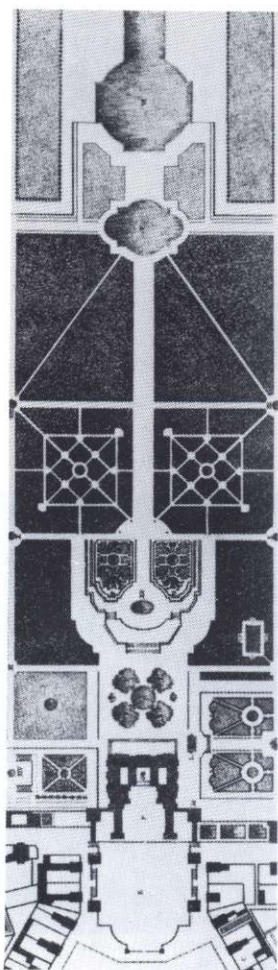

afb. 13. Ontwerp voor een vestingstad door J. Perret in 1601.

afb. 16. Plattegrond van Kejara (naar Levi-Strauss)

Plattegrond van Versailles
in 1674 (fragment)

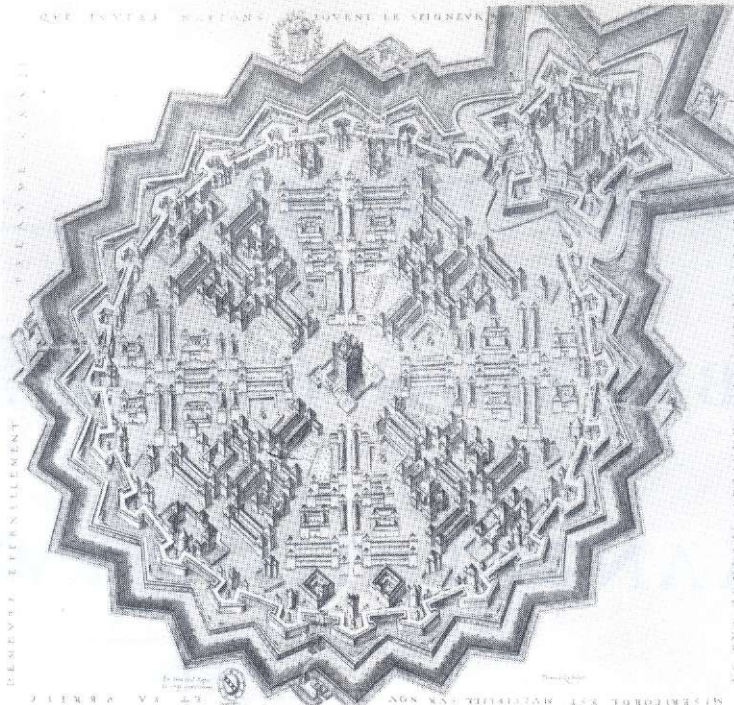

Maar ik had mijn aandacht al op de stad gericht en aanschouwde haar orde. Ik zag een veelheid aan mensen die een geheel eigen systeem van paden hadden ontwikkeld dat, tegen de hoofdstructuur in, over de binnenhoven liep en de gehele stad overwoekerde. Zo werd mijn aandacht van de hoofdverordening afgeleid. Mijn oog trachtte tevergeefs op al die bewegingspatronen greep te krijgen. Mij overkwam wat de pelgrims van Comenius overkwam: het begon voor mijn ogen te dansen. Ik trachtte de hoofdstructuur terug te vinden maar deze was al in de veelheid van al die bewegingen opgenomen. Ten einde raad liet ik mijn blik naar de rand van de stad glijden. In een flits leek ik een bastion te ontwaren maar de zestien-hoek was reeds een cirkel geworden. Het stelsel van vierkanten scheen dit niet te kunnen verdragen. Ik zag scheuren over de binnenhoven van de kastelen naar mij toe lopen. De cirkel begon te draaien en de kastelen werden aan de onderzijde uiteen getrokken en aan de bovenzijde ineengedrukt. Het hele netwerk van vierkanten werd omgevormd tot een radicaal-concentrische stad (afb. 15). Alle wegen liepen op mij toe en bij mij vandaan. In mij vonden zij hun oorsprong, ik waande mij het middelpunt. Ik was de Vorst, het Volk, de Staat. Ik was Apollo. Ik was de man op de sokkel gezeten op zijn paard. Ik draaide rond en keek mijn onderdanen aan en als in een spiegel kon ik slechts mijzelf ontwaren. De onderdanen keken terug maar ik kon niets uit hun blik opmaken, het leek alsof ook zij enkel naar zichzelf staarden... Ik was het spiedend oog en bekeek al de lichamen rondom mij. Ik was de steen van het recht en wees de verdwaalden de vier windstreken van de stad. Ik was heden, verleden en toekomst tegelijk.

De cirkel versnelde, de radialen verdwenen uit mijn oog en ik zag cirkels in cirkels. Ik was Sol, de zonnepriester⁴⁰. Ik zag de muren aan mij voorbij gaan en alle weten was in mij verenigd. Grote groepen trokken langs de muren, de afbeeldingen stuk voor stuk in zich opnemend. Bij een afbeelding van een dorp uit de Nieuwe Wereld aangekomen, stonden zij stil (afb. 16). Zij keken even, draaiden zich vervolgens om en kwamen recht op mij af. Dicht bij mij gekomen splitsten de vrouwen met de kinderen zich in twee groepen; de ene groep boog naar links en verspreidde zich over de linkerhelft van de stad. De andere groep zwenkte naar rechts en betrof de andere helft van de stad. Als of er een denkbeeldige lijn over de stad lag die de groepen van elkaar scheidde. De mannen waren rechtdoor gelopen en de toren ingegaan waar zij zich uitstekend schenen te vermaken. Gelach en gezang steeg naar mij op. Af en toe bezochten zij de vrouwen. Geregeld zag ik hoe wat oudere jongens de denkbeeldige lijn negeerden om zich bij de vrouwen in de andere helft te voegen⁴¹.

De cirkel draaide opnieuw sneller, alles kwam tegelijk op mij af. Nergens kon ik een houvast vinden. Ik knipte met mijn vingers en de cirkel stond stil. "Als in een visioen", zei de gids, "heeft u de vele mogelijkheden, die de voorstelling in zich draagt ervaren. Onze begeleider heeft deze mogelijkheden niet gezien of heeft ze uitgesloten." "Dat spreekt voor zich," interrompeerde er iemand, "wat hebben we aan visioenen, wij werken alleen maar misleidend. We moeten weten waardoor dit komt en ons richten op de werking van het oog en de ziel. Het oog, onze ziel, wil iets als beweging zien, het wil verrast worden, het wil een afwisseling van patronen, het wil meegenomen worden in een tocht langs de objecten en wil heen en weer kunnen springen om hetzelfde te zien maar dan op steeds andere wijze. Het ziet hier een simpel patroon dat vermoeiend werkt door zijn saaiheid. Daar tegenover staat een wirwar van gebeurtenissen waardoor het oog uitgeput raakt omdat er niets van de andere orde in terugkeert. Verschillende patronen kunnen best door en naast elkaar optreden zonder elkaar aan te tasten, vergelijk het met een tapijt waarin een oneindig aantal mogelijke vertakkingen zijn opgenomen. Het oog wordt wel in verwarring gebracht maar tijdelijk daar het weet dat er steeds van een bepaalde orde sprake is. Laat mij het vergelijken met een leger. In de wanorde van een menigte soldaten gedogen wij met walging de verwarring... Onze ziel maakt zich ongerust en zij raakt in verwarring als zij niets stabiels, niets blijvends vindt waar zij kan verwijlen. Dit treedt op als zij tegelijkertijd getroffen wordt door duizenden objecten, die haar verstrooien en haar verdelen zonder haar het plezier noch de plaats te geven een idee van eenheid te vormen waarmee zij zich tevreden kan stellen. ...Als dezelfde hoeveelheid soldaten onder de wapenen is geroepen en ten strijde wordt gevoerd door een bekwame veldheer... is er geen enkel persoon die er niet van geniet hen te zien. Omdat de orde, de plaatsing, de rangschikking, het aantal, de verhouding van de grootte van de bataljons, de eskaders, de afstanden en de intervallen, de zuiverheid, de regelmaat, de afwisseling en de snelheid van de bewegingen van zoveel verschillende onderdanen in ons oog of weldra in onze verbeelding, het effect van een eenheid van onbegrensde kennis veroorzaken, waarin elk object onderscheidelijk zijn plaats vindt zonder de anderen te hinderen. En die door een universeel begrip dat Harmonische Concert voortbrengt dat men de Schoonheid noemt welke de bron is van het plezier dat wij ervan ondervinden."⁴²

"Dat heeft u mooi gezegd," zei weer een ander, die zich nu ook op de toren bevond, "maar het bezwaar daarvan is dat het oog niet altijd op één plaats kan zijn, we staan niet altijd op een hoge toren of op een heuvel, we zijn niet altijd in staat de veelheid van de dingen, als die bijvoorbeeld op een vlakte zijn uitgespreid, in één oogopslag te overzien. Zo neem ik het voorbeeld van de vorstelijke tuin. Vanuit het paleis zal men een prachtig uitzicht hebben op de as in de tuin en het omliggende gebied, de parterre en de bosjes, maar sommige dingen zijn door de bosjes aan het oog onttrokken of de details van de beeldenpartijen zijn vanuit de verte niet te zien.

afb. 15. Ontwerp voor een radicaal-concentrische vestingstad door J. Perret in 1601.

Wandelt men door de tuin dan ziet men juist enkel de details, men rept zich van object naar object en er zijn er zo veel dat men al bij de volgende is voordat men de eerste verwerkt heeft. Daarom moet men de mensen leiden, hen van het ene object naar het andere voeren en vertellen over de grootsheid die het verbergt in relatie tot het geheel van het ensemble, van het vorstelijke lichaam. Het moet duidelijk worden dat de vele objecten de evenzovele geledingen van zijn lichaam vormen. Op deze manier zal men het zich ook beter weten te herinneren en zal er niet slechts enkel een vaag idee over de Grandeur van deze Zonnekoning, deze Apollo, in het geheugen blijven hangen.⁴³ "U heeft gelijk," merkte de vorige spreker op, "maar het ene sluit het andere niet uit. Een blik vanaf het paleis op de tuin en de wandeling daar doorheen lijken mij elkaar uitstekend aan te vullen." "Juist", interrompeerde de zoveelste indringer, "in feite is dat wat ik heb gedaan om de kaart van de stad Genereusiteit te maken. Als u zich omkeert ziet u haar liggen." De gids fluisterde in mijn oor: "Bemerk nu tot hoever mijn ingreep in de kaart van Christiaans Land reikt. De stad Genereusiteit ligt namelijk in de Carte du Tendre naast Exactitude." "Mijns inziens," vervolgde de indringer, "neemt de stad haar plaats als vanzelfsprekend in de uitgebreidheid in. We hoeven alleen haar juiste positie en haar juiste maten vast te stellen. De juiste breedte en lengte van de straten, de juiste maten van de belangrijkste gebouwen benevens de exacte weergave van hun gevels en de achterliggende tuinen. Zo ontstaat er een kaart die de werkelijkheid van de stad weergeeft i.t.t. de oude kaarten die eerder een onjuiste weergave van de stad laten zien en smalle straten als breed en brede als smal enz. aangeven. Nu kunnen de bewoners de kaart met de gebouwen en de straten vergelijken en zij zullen de werkelijkheid ervan inzien, deze zal hen tot leidraad dienen. Zo zet zich in hun geheugen de werkelijke of ware stad vast. Tevens kunnen zij het verhaal van de stad in de kaart terug vinden. Kijk, vanaf die heuvel, waar u een doek kunt zien wapperen, heb ik het vergezicht op de stad vastgelegd en dit heb ik in de linkerbovenhoek van de kaart geplaatst. Zo start ik het verhaal van de stad in deze hoek, vervolgens glijdt de blik schuin naar beneden naar het midden van de kaart en zien we de stad zoals deze van boven in al zijn details is vastgelegd met in haar stralende centrum het vorstelijke paleis, het doel van onze reis. Als ons oog omhoog gaat naar de rechterbovenhoek en wij het paleis van dichtbij zien afgebeeld, dan zijn we op ons eindpunt beland. We draaien ons om en kijken terug vanuit dit middelpunt tot ver voorbij de grenzen van de stad en zien de vorstelijke bezittingen gerangschikt in de benedenhoeken naast de attributen en de trofeeën. Uiteindelijk zien we daar de drie kronen die aangeven dat de invloed van de Vorst zich tot ver over de grenzen van het land uitstrekt⁴⁴. Vanuit de Vorst ontwikkelen de cirkels zich tot in het oneindige. Er zal geen omtrek meer zijn en het middelpunt, de Vorst, zal zich overal bevinden. Zie het middelpunt als een punt met een oneindige snelheid en het zal u duidelijk worden dat het tegelijk hier en daar is. En dat op hetzelfde moment⁴⁵. Bij oneindige snelheid is de verplaatsing onmiddellijk en heeft ze maling aan de tijd gelijk het middelpunt van een oneindig grote cirkel de ruimte negeert en opheft. Mijne heren, u was reeds daar waar u bent gekomen. Punt van aankomst of punt van vertrek, het maakt niet uit, het is allemaal hetzelfde. Ik zeg u: de Vorst is overal."

40. Zie Campanella, *ibid.*, blz.126.
41. Zie Levi-Strauss, *Het trieste der tropen*. Utrecht, Spectrum, 1978, blz.209 e.v.
42. F. Blondel (1617-1686); geciteerd in P. Boudon, *ibid.*, blz.42-43.
43. Zie A. Felibien, *Description sommaire du chateau de Versailles*. 1674; zoals geanalyseerd in L. Marin, *Le portrait du roi*. Parijs, Ed. de Minuit, 1981, blz.224 e.v.
44. Zie de kaart van Parijs en bijbehorende tekst uit 1652 van J. Gomboust, zoals geanalyseerd door L. Marin, *ibid.*, blz.209 e.v.
45. Zie Pascal, *ibid.*, no.231-232.

afb. 14. Ontwerp voor de plattegrond van een vestingstad door J. Perret in 1601 (fragment)

